

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI İNANÇ
ÖNDERLERİ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ**

**23-28 EKİM 2001
ANKARA**

ANKARA - 2001

Yayımlanan Bildirilerin dil, imla ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler TÜKSEV Türkiye Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı'nın görüşü anlamında yorumlanamaz.

BASKI :

EKİP GRAFİK

Matbaa Reklam Hizmetleri Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
İstanbul Yolu 13. Km. Gersan Sanayi Sitesi 655. Sokak
No: 54 Ergazi / ANKARA
Tel / Fax : (0.312) 256 92 00 (4 Hat)

ISBN : 975 - 6573 - 01 - 5

Bu kitap; Kültür Bakanlığı ile Türkiye Sanat ve Eğitim Vakfı işbirliğinde TİKA'nın katkılarıyla gerçekleştirilen "*Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*" bildirilerinden hazırlanmıştır.

"AZERBAJCAN İNANÇ SİSTEMİNDE SUFİ-DERVİŞ GELENEKLERİ"

Prof.Dr. Muharrem KASIMLI

Azerbaycan inanç sistemi ortak Türk inanç kültürüne bağlı olup, bununla bele tarihi-coğrafi şartlar altında bir sıra özelliklere de sahiptir. İslama kadarki inanç kompleksini çevreleyen tanrıçılık dünya görüşü ve kamşaman kültüründen doğan inançlar Azerbaycan etno-coğrafisinde uzun bir süre aparıcı mevkide olmuşdur. Daha sonra Zerdüştilik ve İslamla ilgili inançlar etnik kültüre yarılaşmışdır. Şimdiki folklor ve etnoqrafik hayatta sözü geçen inançların hər üç türünə rastlanmaqdadır. Su, ağaç, dağ-daş kültürü ilə bağlı inançların büyük çoğunluğu tanrıçı bakışların kalıntılarıdır. Od-ateşle ilgili inançların bir hayli kısmı ateşperestlikden gəlmişdir. Kuran ve İslam mukaddeslerini çevreleyen inançlar daha sık-sık görünen və aktiv olanlardır. Bu sereden olan inançlar arasında İslam kültürünün kam-şaman gelenekleri ilə qovuşduğu şəkildə ortaya çıkmış sufi-derviş sistemine söykənən inançların da özel bir yeri vardır.

Erken orta çağlardan Azerbaycanda da yayılan sufi-derviş ocakları tadricen halk arasında bu ocaklara bağlı inançların yaranmasına getirmişdir. **Horasan, Urmiya, Zencan, Şirvan, Derbend, Karabağ, Gence, Göyçə** ve başka bu gibi yerlerde kurulan tekke ve derviş ocakları ister kendi zamanlarında, isterse de sonraki çağlarda halk arasında derin etki bıraktığında şimdi de hemin çevrelerde sufi-derviş ocakları, en başlıcası da bu ocakların kurucuları olan şeyhler ve onların ardıcılıları mukaddes sayılır, onların kerametine inanılır. Mukaddes ocaklara işare eden "Sene kömek olsun Derbendde kırklar, Şirvanda şıhlar" kibi alkış-dua da bu sebebdən Azerbaycanda yayındır.

Orta çağlara 14-17 nci yüzilliklere bağlı **Aldede /Tovuz/, Miskin Abdal /Göyçə/ Sofi Hamid /Şirvan/, Efendi-Çelebi /Karabağ/, Diri-Baba /Urmiya/, Kırklar /Derbend/, Şıhlar-Şıhakeran /Lenkeran/** və başka sufi-derviş ocaklarını /bunlar şimdi mezar-türbelerdir/ tapınak sayan çevre halkı orada niyyet tutar, müşküllerinin çözüleceğine inanır, mezar-türbelerin karşısında kurbanlar keserler. Bu nedenle ocak-türbeler hem de halkın and yerider: "**Aldedenin görü hakkı**", "**Diribabaya and olsun**", "**Kırkların ruhuna and olsun**" və s.

Azerbaycan etno-coğrafisi boyunca yayılmış sufi-derviş ocakları kökenine göre bektâşi ve nekşbendi olmakla iki kola ayrılır:

a/ nekşbendi kökenli ocaklar

b/ bektâşi-safevi kökenli ocaklar

Nekşbendi kökenli ocaklar "Efendi-çelebi" tapınakları gibi tanınır. Bu ocaklar **Karabağ, Şeki-Kah, Borçalı ve Karadağ** yörelerinde daha sık-sık görünmektedir.

Şeki-Kah bölgesindeki "Yunis Emrenin kabri" denilen mezar mukaddes sayılmakla yörenin en eski tapınaklarından. Bilindiği gibi Türk halk sufizminin ilkin ulularından olan Yunis Emrenin adına çıkılan kabirlerden birisi de Azerbaycanın Kah ilçesindedir. Hastalar, çocuğu olmayan gelinler, türlü nedenlerle niyyet tutanlar her zaman bu ocağa ziyarete gelirler.

Bektâşi-safevi kanadına bağlı ocaklar Erdebil, Derbend, Gencebasar, Lenkeran, Urmiya, Zencan ve Tebriz çevrelerindedir. Bu ocaklar sayca çoğunluğu teşkil eder. Bektâşi-safevi kanadına bağlı ocakların ekser kurucuları orta çağ Erdebil şeyhlerinin olduğu görünmektedir. Mezar-türbeler üzerindeki yazılar ve halk arasında gezib-dolaşan revayetler onların Erdebilden çıkmış misyoner sufi şeyhleri olmasından sorak verik. Bektâşi-safevi kökenli sufi şeyhleri safevilerin ideolojisini yaymakla safevi hanedanı tarafından resmen görevli olmuşlar. Mesela, Göyçede Sarıyakup ocağının kurucusu Miskin Abdalın /gerçek adı Şeyh Hüseyindir/ görevlenmesi ile ilgili Şah İsmayıl Hattainin resmi fermanı vardır.

İster nekşbendi, isterse de bektâşi-safevi kanadına bağlı sufi-derviş ocaklarının kurucuları kendi sağlıklarında daha çok atlı yaşam biçimi keçiren köçebe türkler /terekeme-yörükler/ arasında gezib-dolaşmış, islami dünya görüşü türk halk sufizmi şeklinde yöre halkına benimsetmişler. Bu bakımdan terkemelerin islami kabul ve yaşatmasında sözü geden sufi-dervişlerin büyük etkisi olmuştur.

Şimdiki zamanda Azerbaycanda tarih içinden keçib gelen sufi-derviş ocaklarından çok az bir kısmı tasavvufu bir gelenek töreni olarak yaşatmaktadır. Bu sıradan Borçalı-Kazah bölgesindeki Seyid Hamza Nigari ocağına bağlı tarafdarların /nekşbendidirler/, yine de bu ocağa bağlı Karadağ-Karabağ bölge halkı içindeki "efendi-çelebi"lerin yılın çeşidli zamanlarında kurdukları semayi törenler dikkati çekmektedir. Onlar kutsal saydıkları yerlere giderek orada dairevi şekilde bardaş kurub oturur ve ellerindeki kavalları ön-

ce asta bir temple, sonra yavaş-yavaş daha hızlı bir tarzda çalarak büyük ekseriyyeti Seyid Hamza Nigariden olmakla tasavvuf şiirlerini özel bir melodik avazla okuyorlar. Bir süre sonra ekstatik hala gelerek sembolik semayı rakslara başlarlar. Bayanlar ve erkekler bu töreni ayrı-ayrılıkda yaparlar. Bazan birge tören yaptıkları da olur. Onlar kendi törenlerini "meyhana" adlandırır-lar. Bu, tasavvufdaki "mey- manevi" ile ilgili sembolik bir anlayıştır.

Bektaşî-safevi kökenli ocaklar bu gün Kuzey Azerbaycanda ancak mezar-türbeler olarak ziyaretgahlara çevrilmişler. Bu mezar türbelerde uyuyan sufi-şeyhlerin, onların mürid ve yakın akrabalarının ruhu kutsal sayılır ve onların kerametine inanılır. Ziyarete gelenler burada niyyet tutub gider, dileyi kabul olunduğu zaman gidip nezir-niyazını verir ve ya kurbanını keser.

İlgi çekicidir ki, büyük çoğunlukla mezar-türbelerin yanındaki ağaçlar da kutsal sayılırlar. Niyyet tutulduğu zaman hemen ağaçların dallarına paltardan kesilmiş bir parça veya küçük bir mendil bağlanır. Niyyet hasıl olduğu takdirde parça veya mendil sahibi gelip onu daldan açır. Ocaq-ziyaretgah yerinde ağacın kutsal sayılması /ağaç kultu/ eski mifoloji görüşlerle bağlıdır. Bu, türk tasavvufunda islami deyerlerle İslam öncesinin dünya bakışlarından gelen unsurların kovuşmasının açık bir göstericisidir.

Bektaşî-safevi kökenli tarikat ocakları Güney Azerbaycandaki /İran/bazı bölgelerde – Urmiya, Zencan, Erdebil, Marağa ve Merendde çok da güçlü etkisi olmayan çevreler olarak tarihi geleneyi bir manevi yaşam gibi sürdür-mektedir. Bu ocaklar ya tam kapalı – gizli, ya da yarım kapalı – yarıgizli olarak faaliyet gösterirler. 1996-cı yılda ben Urmiyada alevi-bektaşî yönümlü bir ocağın törenini seyr ede bildim. İyirmiye kadar kişinin katıldığı törende önce Kurandan bazı parçalar okundu. İslami zikrlerden sonra **tambur** / saza benzer bir çalgı aletidir/ çalarak hem halk şiiri üslubunda, hemde klassik – di-van üslubunda ilahiler okumağa başladılar. İlahilerin başlangıcı tek bir kişi tarafından, kalan bölümleri ise toplu olarak hamı tarafından okunurdu. Töre-ne katılanlar sema-rakslar göstermediler. Ben nedenini soruşdukda "bizim cismimiz yokdur, ruhumuz oynar" cevabını vërdiler.

Azerbaycan inanç sistemindeki sufi-derviş gelenekleri kalıntılarının bir kısmı da halkın Hakk aşıklarına bağlı düşünce ve inançlarında yaşamakda-dır. Bilindiyi kibi aşıklık, o sıradan da başlangıç olarak Hakk aşıklığı Tanrı dergahıyla, ilahi alemle ilgilidir. Kökeni ile sufilerin tekke-tarikat sistemine bağlı olan Hakk aşıklarının ilham kaynağı ilahi-kutsal alem olduğu için onlar karşularına çıkan bütün maneeleri def ede bilir, hiçbir zaman yenilgiye uğ-

ramırlar. Hakk aşıklarına uykudayken ağ libaslı bir derviş dedenin tarafından bade içirilmesi onların sufi-derviş sistemine bağlılığının birbaşa ifadesidir. Üzerlerinde Hakk nuru, Tanrı nazarı dayandığına ve ilahi alemle ilgisine göre hakk aşıkları dünyadan köçdükdən sonra onların mezarları kutsal sayılır ve ziyarətgha çevrilir. Sağlığında "Aşığa zaval yokdur", "Aşk el anasıdır", "Aşiq hakk aşığıdır, ona sedeme tokundurmak olmaz" yasak – tokunulmazlıklarıyla diqqat önündə saklanan Hakk aşıkları orta çağlarda takriban sufi-şeyhlerinin statusuna yakın bir mövkedə olmuşlar. Tesadüfii deyildir ki, Göyçədə ocaq kurucusu olan Şeyh Hüseyin hem de "Miskin Abdal" adıyla Hakk aşığı olaraq tanınmışdır. Zamanında Hakk aşığı olaraq tanınmış Dirili Kurbanı, Hasta Kasım, Sarı Aşık gibi aşıkların kabiri İndiye kadar da pirocaq sayılır ve ziyarət olunur.

Azərbaycan inanc sistemində sufi-derviş gələnekleri yüz illər boyunca derin etki burakarak folklor və etnoqrafik yaşamın iç katlarına yerleşmişdir. Onun tarixi funksionu Azərbaycan-Türk insanının könl-ruh dünyasını arı və duru saxlamak kibi müqaddes bir iş olmuşdur.